

УДК 316. 443

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів

СЕРГІЙ МАКЕЄВ,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України, Київ

Добробут і нерівність у порівняльній перспективі: випадок Польщі та України

Краще розуміння того, що відбувається у країні, часто вможлиблюється із порівнянням, і Польща, мабуть, найліпший варіант. Історія взаємовідносин є багатую і суперечливою: так трапляється між тими, хто не просто співприлеглий, а й колись жив разом, то зближуючись, то розмежовуючись. До другого десятиліття поточного століття обидві країни практично зрівнялися за чисельністю населення (38 млн у Польщі і 42 — в Україні); Польща практично моноетнічна, у нас чотири п'ятих становлять українці, й говорити про поліетнічність доводиться із застереженнями. Щоправда, територія майже вдвічі більша в Україні, а щільність населення відповідно менша, але як це впливає на добробут і нерівність, не встановлено, і можливо, такий вплив узагалі не варто з'ясовувати в даному випадку.

Однаке внаслідок або остронь названих та інших подібностей і відмінностей соціально-економічні маршрути руху Польщі й України суттєво розходилися від останнього десятиліття минулого століття й розходяться дотепер. Перша стабільно розвивається, надолужуючи відставання в якості життя людей від країн Західної Європи. Проте в Україні рецесія 1990-х років змінилася нестійким зростанням економіки, що переривався у другій

© Н.Коваліско, С.Макеєв, 2019

половині 2000-х і 2010-х роках, а різниця в рівні та умовах повсякденного існування порівняно зі східноєвропейськими сусідами якщо й не збільшується, то залишається суттєвою. Коли здобутки не трапляються, більш помітними й патогенними виявляються деформації в інституціональній і соціальній структурі суспільства, в масштабах нерівності, у відносинах держави із громадянами, в ефективності праці.

Чи не перше правило економічної діяльності, так само як і ефективного відтворення умов спільного життя людей у національних кордонах, полягає в тому, щоб мінімізувати витрати й максимізувати вигоди всім разом і кожному окремо. Раціональність у цій сфері, як відомо, являє собою не амальгаму двох тактик з рухливим кордоном, де частки складових мінливі, позаяк зумовлені специфічними особливостями національних економічних культур. Можна (А) дотримуватися регуляторних норм, установлюваних державою у вигляді податкового і трудового законодавства, покликаних у дещо романтичному визначенні сприяти спільному благу, і вважати при цьому, що якимось чином буде забезпечено справедливий розподіл створюваного спільними зусиллями багатства народу. Або ж (Б) можна ухилитися від дотримання норм, залучаючись до тіньової економіки — неоднорідної множини ризикованих економічних ігор (видів продуктивної діяльності) індивідів і їхніх об'єднань між собою і з державою. Ідеться про численні зони непрозорості, що знижують міру достовірності соціально-економічних оцінок добробуту й нерівності, та ігри, в яких, хоч би під яким кутом дивитися, у держави свої неправильності у справах, а в індивідів свої особливі неправильності дій і, напевно, мотивацій; ігри із сумнівною перемогою, хоч би яка зі сторін її привласнювала і хоч би кому її приписували. Ставкою в цих іграх виявляються матеріальні вигоди проти ризиків бути притягнутими до юридичної відповідальності й понести покарання, а для когось — і моральні колізії: наскільки все це є правильним і моральнісним за якимось “великим рахунком” і прийнятним для конкретного учасника.

Як відомо, всі наявні на планеті економіки мають “тінь”; велику чи меншу, але жодному урядові у світі не вдалося зробити/сказати “тінь, пішла геть” так, щоб вона пішла. Паралельно з державною політикою зайнятості, наприклад, існує приватно-латентна, що ухиляється від юрисдикції національного законодавства. Внаслідок латентності вона недостатньо впевнено розпізнається й тому рідко стає предметом масових або якісних досліджень. У ФРН, приміром, 10% опитаних у кількох хвилях репрезентативних вибірок у середині минулого десятиліття повідомляли про виконання ними недекларованої роботи. У ній активнішими є самозайняті (індивіди й сімейні пари), молодь (студенти), ті, чий дохід найнижчий. Платять за неї менше, ніж у разі легального працевлаштування, а найбільш поширеною неофіційна зайнятість є в будівництві, сфері послуг, у сільському господарстві [Feld, Larsen, 2012: p. 105–107].

Нині крім офлайн-економіки функціює й онлайн-економіка, динамічно зростає онлайн-ринок праці у сфері інформаційних технологій, тож заробітки у всесвітній павутині стали звичною справою. Виявилось, що Україна посідає перше місце в Європі за зайнятістю на цифрових платформах, що вимірюється за сумою фінансових потоків і кількістю виконаних за-

вданий, тут працює приблизно півмільйона переважно молодих офісних працівників, а дохід у чоловіків більший, ніж у жінок. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) на замовлення Міжнародного бюро праці восени 2017 року провів дослідження умов праці працівників цифрових платформ. Більшість із них вважають себе фрилансерами, для 26% така робота є головною, а три чверті не реєструються як самозайняті та не сплачують податків. Компетентність і дешевизна робочої сили — от що робить їх привабливими для роботодавців усередині країни й за кордоном. При цьому їхні заробітки лише трохи — так вони говорять інтерв'юєрам — перевищують середні по країні [Алексинська, Бастракова, Харченко, 2018].

Звісно, не вся недекларована зайнятість враховується наявними методиками кількісного оцінювання тіньової (неформальної) економіки, неоднорідність і масштаби якої залишаються предметом дискусій і уточнень. Отже, вибір невеликий, і тому пошлемося на основні результати стосовно Польщі й України, викладені в нещодавній публікації Світового банку [Medina, Schneider, 2018]. Для України середній за 25 років її розмір обчислений у 43% (мінімум 37%, максимум 57%), а в Польщі 25%, в 1,8 раза менший. Причому якщо у 1991 році в Польщі вона була 33% і вдвічі зменшилася до 17% у 2015, то в Україні — 37% і швидко збільшилася до 57% у 1998-му, а потім повільно знижувалася до 43% у 2015-му, так і не сягнувши позначки 1991 року [Medina, Schneider, 2018: р. 66, 68, 74, 75].

Деякі економісти, котрим не вдалося одержати у Ф.Шнайдера вихідні дані, щоб повторити його обчислення, говорять навіть про довільність подібних оцінювань [Feige, 2016]. За всієї безсумнівної умовності наведених цифр очевидно, що приховувана від звітності, недекларована зайнятість і доходи від неї в нашій країні все ж помітно більші, ніж у західного сусіда. Не надто важливо, чи справді точно дві п'ятих економіки України у 2015 році все ще були “в тіні”, тоді як у Польщі — лише шоста частина, тобто у 2,5 раза менше, як це випливає з наведених даних. Помилка вимірювання тут принципово не обчислювана, але достатньо знати, що різниця відчутна.

Водночас не ясно, якого роду дослідження необхідно провести для бодай приблизного оцінювання впливу тіньових доходів на добробут націй, добробут громадян та економічну нерівність у країні. Тому в подальшому викладі доводиться задовольнятися пошуком і описом деяких відповідностей і розбіжностей, що супроводжують різні масштаби незареєстрованої економічної діяльності.

Динаміка добробутів націй

Після А.Сміта заведено окремо розглядати і ранжувати за країнами і континентами “багатство народу/нації”, виражене у відповідних статистичних показниках. Щоправда, шотландський мислитель у праці “Дослідження про природу і причини багатства народів” у кількісні тонкощі не заглиблювався, вважаючи, що назагал воно залежить від “мистецтва, вміння і кмітливості в застосуванні своєї праці”. А конкретніше — від прогресу в поділі праці, співвідношення зайнятих і безробітних, рівня розвитку галузей із

найбільшою ефективністю праці, політики влади, зібраних податків. Що й донині залишається правильним.

У XXI столітті складні феномени намагаються подати через вигадливо сконструйовані індекси й виразити у правдоподібних, здавалося б, числах. В опублікованому 2018 року третьому огляді Світового банку про добробут націй він оцінюється в перспективі чотирьох комплексних компонентів: вироблений капітал (ВВП на душу населення), природний капітал (надра, ліси, земля), людський капітал (тривалість трудового життя й одержуваної заробітної плати), дохід іноземних активів. Причому вперше на підставі обстеження домогосподарств у 141 країні в людському капіталі враховується тип зайнятості (наймані працівники та самозайняті), а також гендер [Lange et al., 2018: р. 25–41], а методика оцінювання описана в “Appendix A” [Lange et al., 2018: р. 211–224]. Згідно з прийнятою у праці класифікацією Україну віднесено до “нижньої страти країн із середнім доходом”, разом із Молдовою, Узбекистаном, Таджикистаном, Киргизією, Індією, Єгиптом, Нігерією та ін. Водночас Польщу — до країн із високим доходом, що входять до Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСД). Загальний добробут Польщі на душу населення за обмінним курсом долара у 2014 році оцінений як у 2,8 раза вищий, ніж в Україні (154,932 проти 56,053), а людський капітал — у 6 разів більший (113,406 проти 18,952) [Lange et al., 2018: р. 231–232].

У складеному Світовим економічним форумом ієрархічному списку економік 138 країн за індексом їхньої конкурентоспроможності (ранжується від 1 до 7) за 2016–2017 роки для побудови індексу використовували 114 індикаторів, зведених у 12 “підстав” (pillars). Польщі відведено 36-те місце (4,56), а Україні 85-те (4,00) [Schwab, Sala-i-Martin, 2016: р. 298, 350]. Якщо порівняно із 2012–2013 роками Польща піднялася вгору на п’ять місць, то Україна опустилася вниз на дванадцять. Перша країна традиційно належить до країн, що прицвітають, — її єдину в Європі не заторкнула фінансова криза 2008–2009 років. Україна ж, навпаки, перебуває в реєстрі бідних держав, з економікою, ніяк не здатною досягти сталого розвитку, з політичною нестабільністю, корупцією, неефективними інститутами, інфляцією, а після 2014 року і з військовими діями на її території — чинниками, що пригнічують підприємницьку активність і знижують рівень життя індивідів і сімей. Згідно з офіційною статистикою, макроекономічні шляхи обох країн за чверть століття після того, як вони почали розбудовувати капіталізм, радше розходилися, ніж зближались; шлях успіху не без поглиблення нерівності проти невпевненого зростання і крутих обривів ледь сформованих позитивних трендів.

Загальна картина саме така, але окремі деталі за найближчого розгляду свідчать, що вона не надто проста. Проілюструємо очевидні й відомі тенденції відносно простими даними про динаміку ВВП і заробітних плат.

Соціально-економічні маршрути руху Польщі та України істотно розходилися від останнього десятиліття минулого століття і розходяться досі. Зростання економіки Польщі окреслилося вже у 1992 році і до 2017 року,

якщо орієнтуватися на ВВП за паритетом купівельної спроможності¹, збільшилося у 4,9 раза. Тоді як в Україні ВВП ставав дедалі меншим аж до кінця 1990-х, потім підростав незначно з двома перервами — через усім відомі причини — у 2009 і 2013–2014 роках. І якщо на самому початку переходу до змішаної економіки обсяги ВВП в обох країнах були зіставними, то на 2017 рік у Польщі він став утричі більшим, ніж в Україні (рис. 1).

Щось протилежне відбувалося із заробітними платами (у доларах США за обмінним курсом) порівнюваних країн: вони збільшувалися, але в Україні швидше, ніж у Польщі (рис. 2). У 1995 і в 2000 роках у Польщі вона була в 10 разів більшою. Але від 2005-го й аж до 2018 року лишень у 3–4 рази, що зіставне зі співвідношенням відмінностей у створюваному в країнах валовому продукті. Заробітна плата, як можна бачити з того ж рисунка, набагато чутливіша щодо світової й національної економічної кон'юнктури: крива на часовій шкалі згинається і в'ється під дією сил, не очевидних нам, соціологам.

ВВП Польщі підростав без перерви навіть на світову фінансово-економічну кризу, але середня заробітна плата ставала меншою у 2009 році (82% від середньої на 2008 рік), у 2012-му (92% від рівня зарплати 2011 року), у 2016-му (84% від середньої зарплати 2014 року) (рис. 3). ВВП у 2017 році в 1,7 раза більший, ніж у 2008-му, але середня заробітна плата становить 81% середнього заробітку поляка 2008 року. Крива ВВП на рисунку здіймається вгору, крива зарплат відстає; багатство нації дедалі більшає, доходи зайнятих в економіці — дедалі меншають. Слід припустити, що вигоди від економічного зростання розподіляються нерівномірно, спричинюючи поглиблення нерівності.

В Україні турбулентності обсягів створюваного валового продукту відповідає секвестрування заробітних плат. Але масштаби виявляються різними. Якщо ВВП у 2009 році порівняно із попереднім скоротився на 14% (від 405 млрд до 347), то заробітна плата — на 28% (від 342 дол. США до 245). Ще більш значуща різниця вочевидилася після початку війни на Сході країни. ВВП зменшився в 2015 році на 13% порівняно із 2013 роком, а середня заробітна плата у 2016 році становила 47% від середньої зарплати 2013 року. Економічно активне населення збідніло більше, ніж нація загалом.

У практиці порівняльних економіко-статистичних обстежень прийнято, що міжкраїнові зіставлення за рівнем заробітної плати методологічно правильніше проводити із використанням не номінальних обмінних курсів валют, а переобчислених за паритетом купівельної спроможності. Фахівці Московської вищої школи економіки виконали такі обчислення для низки країн і презентували їх у відповідній доповіді. Середня заробітна плата в Польщі 2017 року перевищувала середню в Україні у 2,2 раза (2343 дол. США проти 1074 дол.) [Овчарова, 2018: с. 15]. Таке співвідношення мало

¹ Цифри номінального, реального, за паритетом купівельної спроможності ВВП відрізняються. Тут і далі в тексті ті чи інші згадуються суто для ілюстрації трендів. Останнє стосується і заробітної плати, обчислюваної то в національній валюті, то в доларах США за обмінним курсом, то за паритетом купівельної спроможності. Питання про те, які з них точніше характеризують “реальний стан справ”, не належить до компетенції авторів.

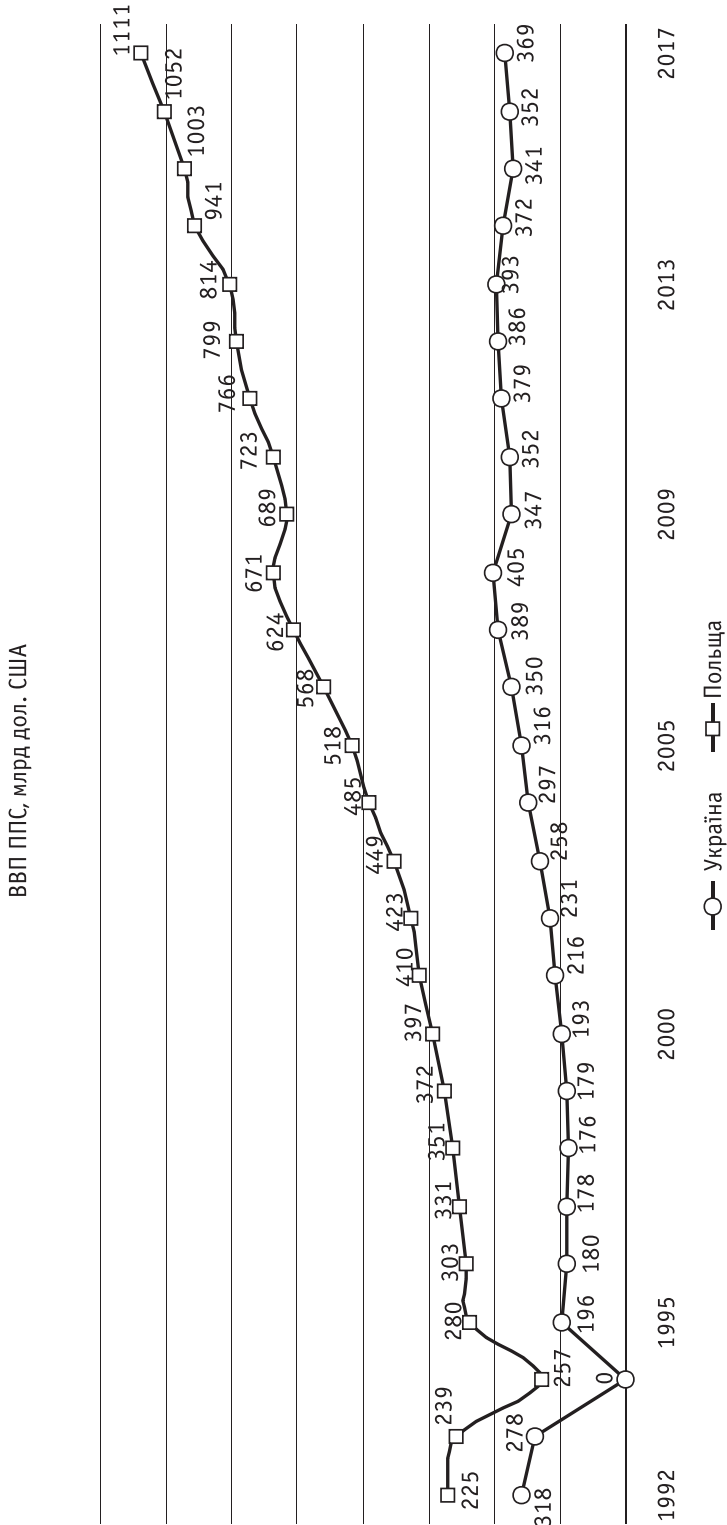

Рис. 1. Динаміка внутрішнього валового продукту (ВВП ППС) України і Польщі

Джерела: щодо України — <https://worldtable.info/ekonomika/tablica-vvpr-ukrainu-ro-godam-1991-2016.html>;
 щодо Польщі — <https://seosait.com/dinamika-gdp-polska-1986-2017/>

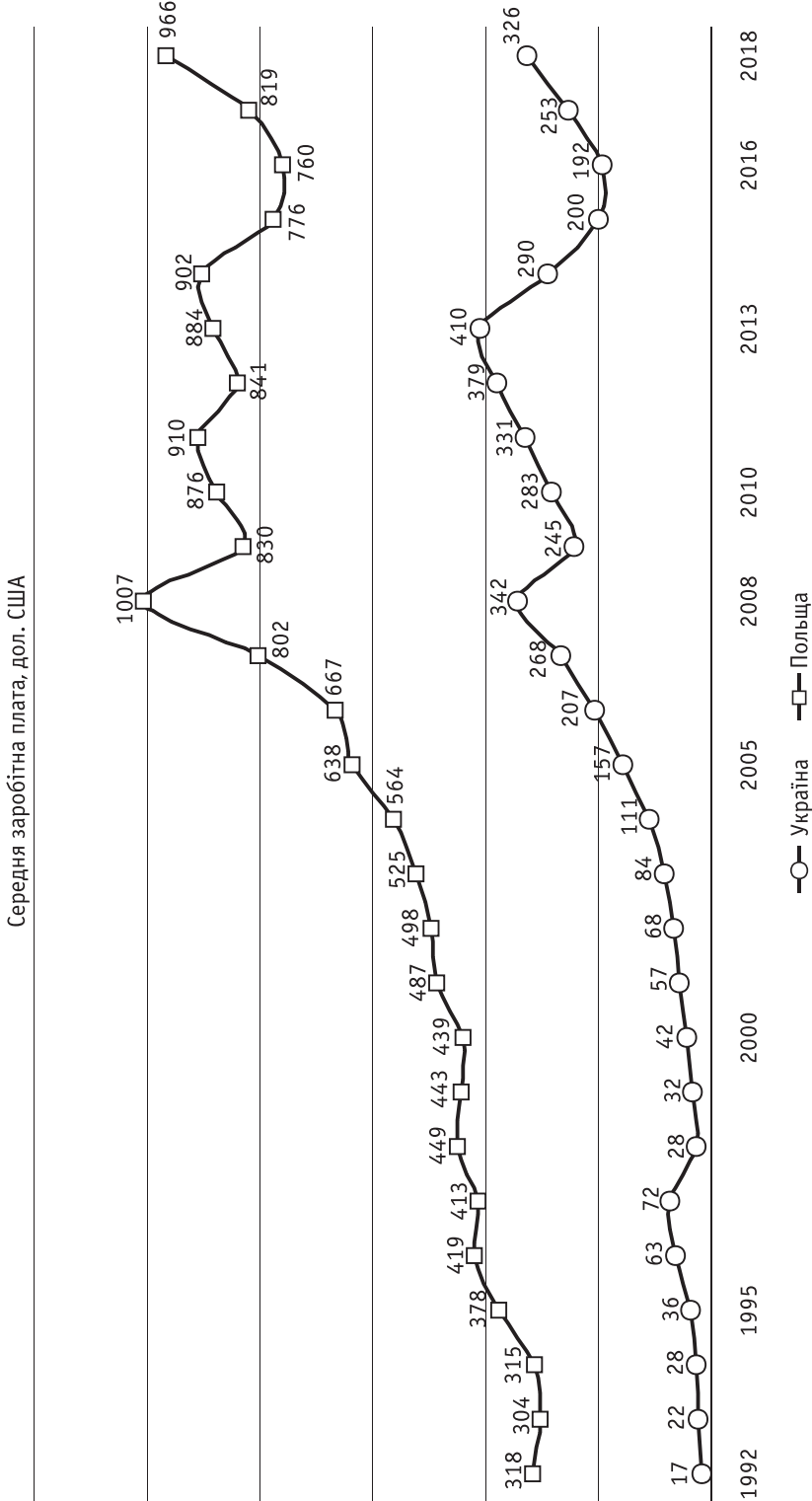

Рис. 2. Динаміка середньої заробітної плати в Україні та Польщі

Джерела: щодо України — <https://seosait.com/s-z-in-ukraine-s-1984-2015-god-v-grivnax-i-dollarax-usa>;

щодо Польщі — <http://www.wykor.pl/ramka/4363507/strednia-placa-netto-w-polsce-w-latach-1970-2018-w-dollarach-amerykanskich>

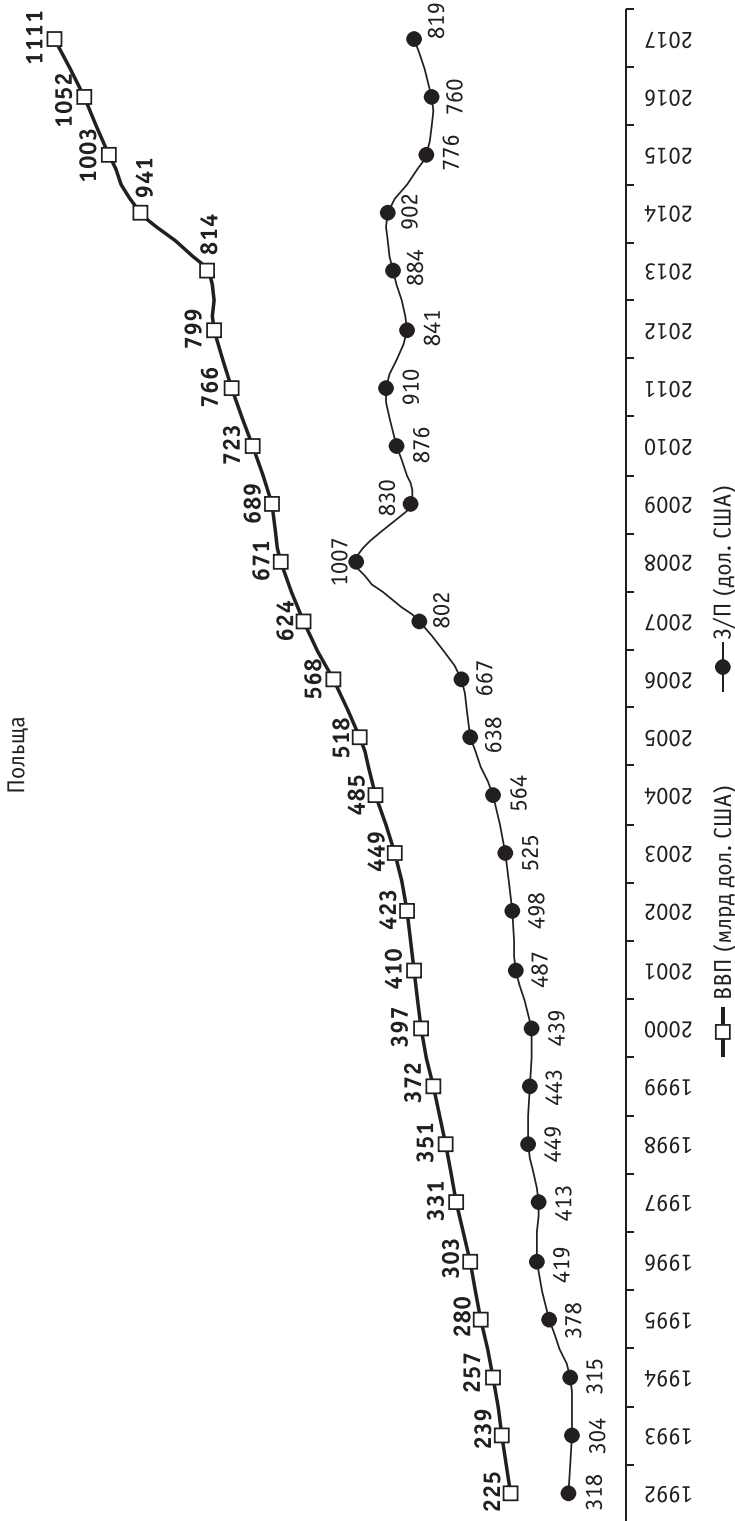

Рис. 3. Динаміка ВВП і середньої заробітної плати в Польщі

Джерела: щодо ВВП — <https://seosait.com/dinamika-gdp-polska-1986-2017/>;
 щодо зарплат — <http://www.wykor.pl/ramka/4363507/srednia-placa-netto-w-polsce-w-latach-1970-2018-w-dolarach-amerykanskich/>

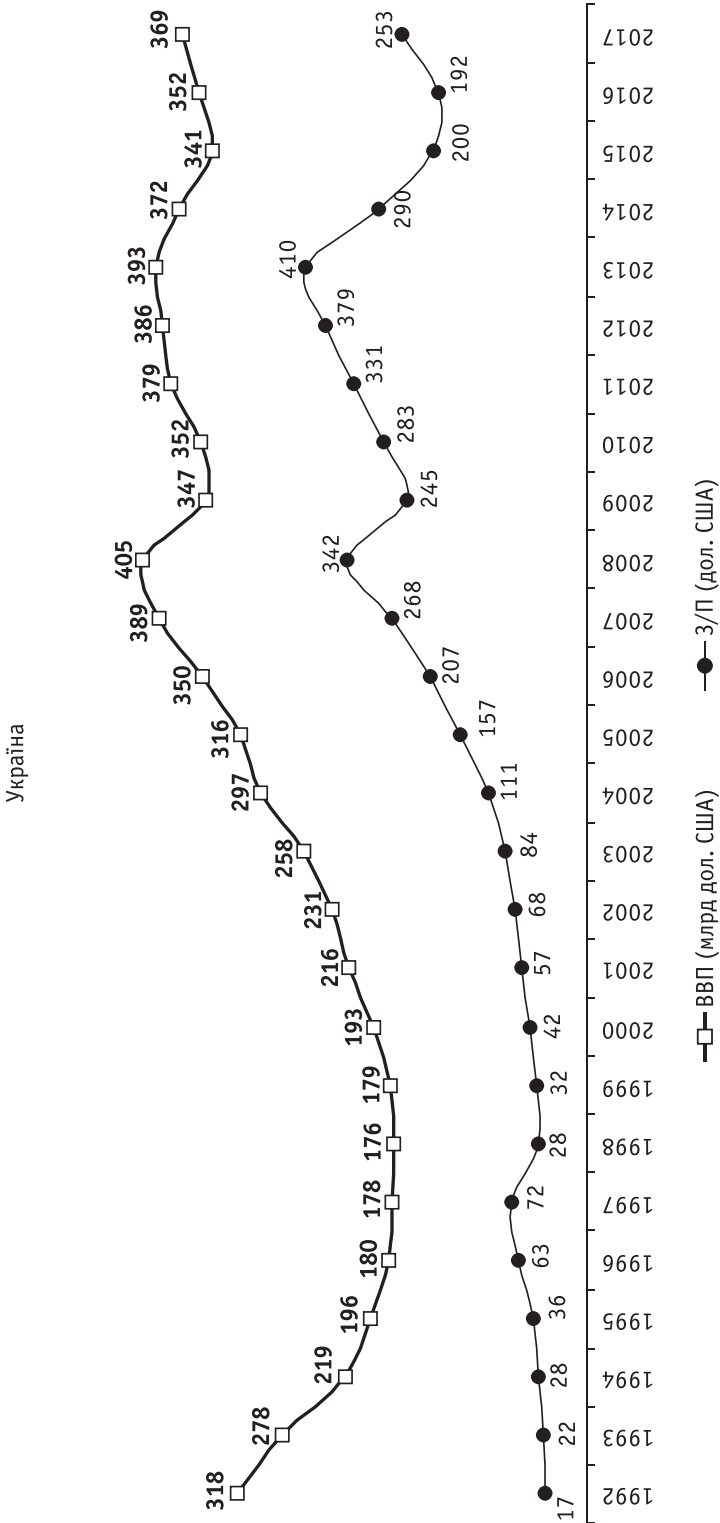

Рис. 4. Динаміка ВВП і середньої заробітної плати в Україні

Джерела: <https://worldtable.info/ukronomika/tablica-vvr-ukrainu-ro-godam-1991-2016.html>;
<https://seosait.com/s-z-in-ukraine-s-1984-2015-god-v-grivnah-i-dollarax-usa/>

чим відрізняється від отриманого при порівнянні зарплат за номінальним обмінним курсом (утричі) і дає підстави вважати, що вартість споживчого кошика в Україні якщо назагал і дешевша, то не набагато.

Залежність між зростанням/реcesією економіки і розмірами тіншової економіки підпорядковується локальним, внутрішньонаціональним особливостям. Так, в Україні кожен спад у виробництві валового внутрішнього продукту супроводжувався зростанням тіншової економіки, а помірні підйоми трохи знижували масштаби незареєстрованої діяльності або ж стабілізували її (рис. 5). Своєрідна українська економічна тінь, чутлива до періодів спадного ритму господарської активності, коли вона ущільнюється і зростає, але практично не сприйнятлива до висхідних періодів — не сприятливих, але й не фатальних для неї. Тим часом у Польщі тіншова економіка стабільно скорочувалася в розмірах, причому незалежно від темпів зростання економіки (рис. 6).

Загалом правило таке: чим менш ефективною є економіка, чим нижче винагороджується “людський капітал” (чим дешевшою є робоча сила), тим більшим стає розмаїття “латентних економік”, тим важче вести бізнес, тим імовірнішою є присутність товарно-грошових відносин, часто іменованих корупцією, там, де за високими стандартами їх не має бути.

Добробут громадян

Добробут, очевидно, не зводиться суто до кількісного оцінювання рівня доходів і нерівності в доходах — дуже спеціалізованої сфери спостережень і досліджень, ознайомитися зі станом якої можна в докладній хрестоматії за редакцією Е.Аткінсона і Ф.Бургіньона [Atkinson, Bourguignon, 2015]. Дохід є зручним, повсюдно використовуваним, але приблизним, неповноважним показником заможності індивідів і сімей. Останню дедалі частіше намагаються подавати у вигляді комплексного явища, оцінюваного за низкою параметрів доступу до певних життєво важливих ресурсів і за самооцінками якості умов існування. Так, у рамках ініціативи “Краще життя” (Better-Life-Initiative-2017) Організація економічного співробітництва і розвитку (OECD) описує добробут домогосподарств за 11-ма показниками і 25-ма індикаторами (докладніше див. на сайті: www.oecd.org/statistics/Better-Life-Initiative-2017). За ними відстежують динаміку країн-членів організації; Польща там, ясна річ, присутня, а Україна — ні. Утім, наведені вище макроекономічні дані та здоровий глузд підказують, що населення західного сусіда живе матеріально краще. А з розвитком онлайн-економік та онлайн-ринків праці теза А.Сміта про “мистецтво, вміння і кмітливість у застосуванні своєї праці” поширилася на індивідуальне інтернет-підприємництво, найчастіше недеклароване.

Тому далі обмежимося простими, але показовими зіставленнями на підставі інформації з обстежень домогосподарств центральними державними статистичними організаціями обох країн. І візьмемо до уваги, що продукти харчування в перерахунку злогого до гривні за номінальним обмінним курсом коштують у Польщі трохи дешевше, побутова техніка (див., наприклад: <http://shoppingpl.com>), квадратний метр нової житлової площі, оренда

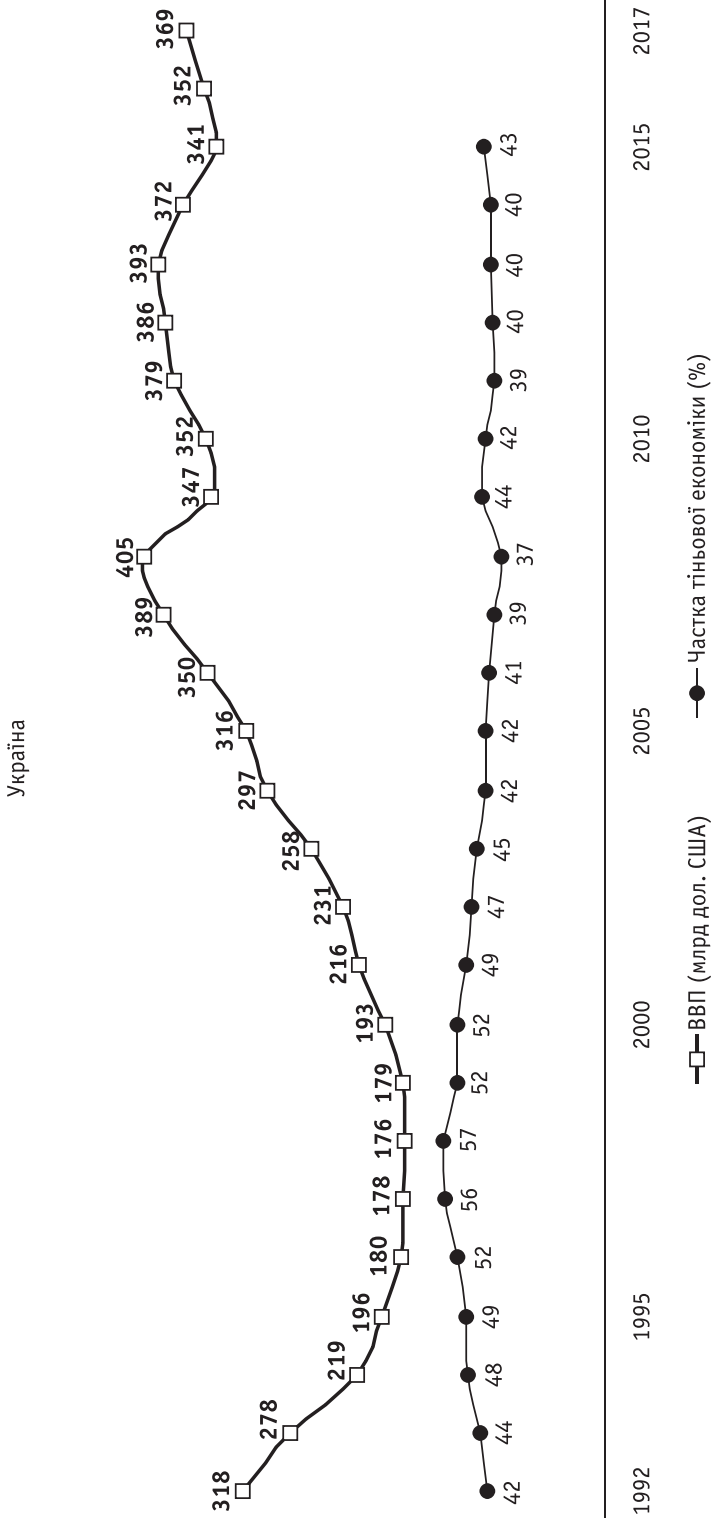

Рис. 5. Динаміка ВВП і тійшової економіки в Україні

Джерело: [Medina, Schneider, 2018: р. 68, 75]

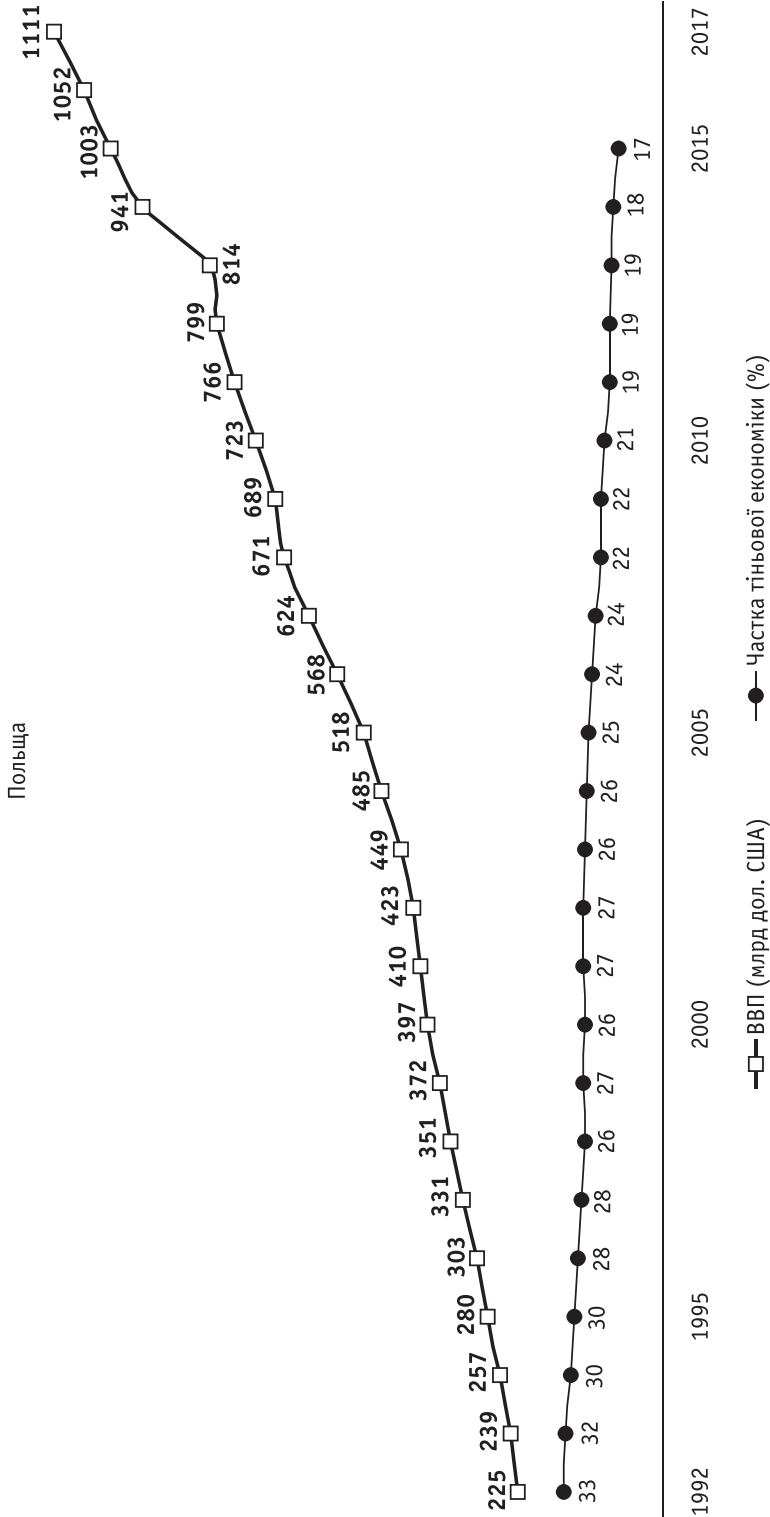

Рис. 6. Динаміка ВВП і тійшової економіки в Польщі

Джерело: [Medina, Schneider, 2018: р. 66, 74]

квартир — приблизно стільки ж, а щось (низка комунальних послуг, газ та електрика) — дорожче.

Середній дохід на місяць на одного члена домогосподарств у Польщі 2016 року становив 1475 злотих [Główny urząd statystyczny, 2017: s. 41], що за обмінним курсом у 3,94 дорівнювало 374 долари. В Україні у 2017 році дохід становив 3798 гривень, або 146 доларів із розрахунку 26,04 до 1 [Державна служба статистики України, 2017]. Це у 2,6 раза менше і наближається до співвідношення зарплат, розрахованих за паритетом купівельної спроможності, а також помітно менше за різницю в зарплатах за номінальним обмінним курсом долара в обох країнах. Звідси випливає, що в разі рівності номінальної вартості продуктів харчування і побутової техніки в обох країнах у бюджеті українців вони “коштують” у 2–3 раза дорожче — залежно від того, які співвідношення взяти за підставу порівняння.

Якщо витрати домогосподарств у Польщі становили три чверті доходів, що давало змогу робити заощадження, то в Україні населення після 2014 року живе в режимі зниження доходів. Громадяни витрачають більше, ніж заробляють, витрачаючи на життя зроблені раніше накопичення і, ймовірно, доходи від тіньової економіки, відкладаючи на невизначене майбутнє вартісні покупки. При цьому на продукти харчування в українському домогосподарстві йде 50% доходу, а в польському — удвічі менше (24%). Там лише 20% домогосподарств (перша квінтильна категорія) із найнижчими доходами витрачають на продукти харчування половину доходу. Подібне співвідношення характерне для споживчої ситуації тих, хто в західних країнах заробляє мало, а також для країн, схожих з Україною — із низькою вартістю “людського капіталу”.

Хоча телевізори, холодильники, пральні машини, мобільні телефони є практично в кожній польській та українській сім’ї, забезпеченість предметами тривалого користування все ж різна. Майже дві третини домогосподарств Польщі мають автомобіль, в Україні — близько чверті, у польських сім’ях у 26,5 раза частіше наявна посудомийна машина, у чотири рази — кухонний комбайн. У 2,5 раза більше польських сімей мають супутникову антену, в 1,6 раза — велосипед, причому в Україні їх дуже мало у великих містах, але майже дві третини — в сільській місцевості (рис. 7).

У середньому житель Польщі живе у більш просторому і зручному будинку/квартирі. У домогосподарстві 2016 року в середньому 3 кімнати загальною площею 77,2 кв. м, на одного — 27,6 кв. м. Практично всі вони оснащені водогоном (99%), газом (91%), каналізацією (98%) [Budzety, 2017: s. 256-257]. У Польщі лишень 17% заявили, що помешкання сім’ї занадто маленьке і вони потребують його розширення.

У структурі житлового фонду України на одну людину припадало 23,3 кв. м загальної житлової площі. Причому в нашій країні тільки 60% житлового фонду має водогін і каналізацію — такі дані можна знайти у спеціальній збірці державної служби статистики [Житловий фонд України, 2018: с. 41]. Пропоновані на сайті матеріали обстеження домогосподарств у 2017 році свідчать, що у 39% із них на одного члена припадає менше за прийняту в країні санітарну норму — 13,65 кв. м (середні дані щодо житлової площі на

одного члена домогосподарства відсутні). 56% опитаних у домогосподарствах задоволені своїми житловими умовами, а в сільській місцевості — 45%.

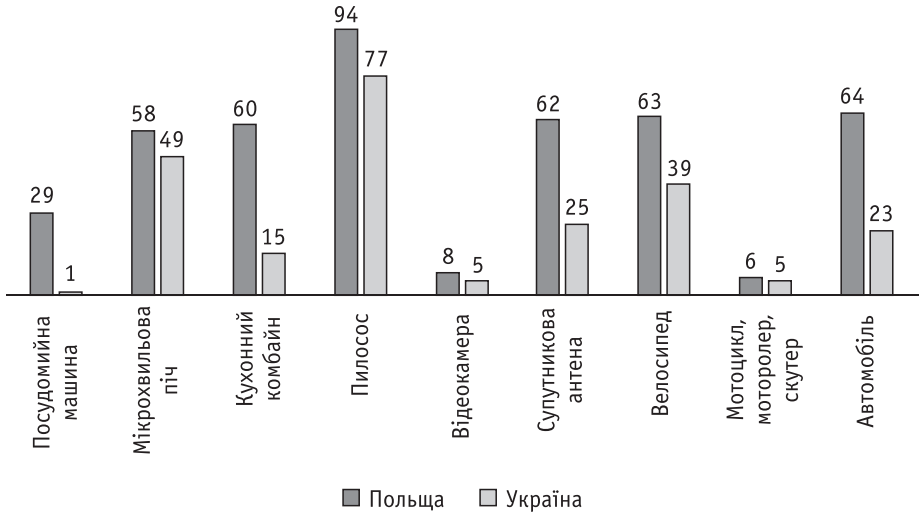

Рис. 7. Забезпеченість предметами тривалого користування домогосподарств Польщі та України (2016, %)

Джерела: Główny urząd statystyczny (Central statistical office). Budżety gospodarstw domowych w 2016 r. Warszawa, 2017. (Household Budget Survey 2016. Warsaw, 2017); Державна служба статистики України. Наявність у домогосподарствах товарів тривалого користування (Publication Availability of Durables in Households) (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2016 року). Статистичний збірник. Київ, 2017.

Українці знають, що навіть за просту працю в Польщі сплачують більше, ніж в Україні за доволі складну, і їдуть туди працювати: 1,5 мільйона зайнятих в економіці сусіда видається достовірною цифрою. Але й поляки знають, що навіть за просту працю в країнах Західної Європи сплачують більше, ніж у Польщі за складну. І вирушають туди за більш справедливою, як вони, мабуть, гадають, компенсацією трудової віддачі: 2,5 млн виїхали за межі країни у 2016 році — цифра, повідомлювана статистичною службою. Так різниця у винагороді “людського капіталу” знімає й підтримує хвилю міграції, невідновлюваних збитків від якої зазнає Україна.

За оцінкою The World Factbook для 2017 року рівень смертності в Польщі 10,4 на 1000 жителів, а в Україні — 14,4; дитяча смертність відповідно — 4,4 на тисячу народжених і 7,8; тривалість життя 77,8 року в Польщі і 72,1 в Україні. Очевидно, що потенціал вітальності населення залежить від добробуту нації. Дохід від латентних видів економічної діяльності надає, найімовірніше, переваги в турботі про здоров'я певним категоріям громадян, жодним чином не впливаючи на загальний потенціал вітальності у країні.

Самооцінки добробуту

У тому, в який спосіб люди оцінюють власний добробут, є багато загадкового й інтрижливого. На таких калькуляціях та поданні їх у ситуаціях

опитування непередбачувано позначаються (дослідник не в змозі визначити їх та розрізнити) національно зумовлені особливості сприйняття умов та якості повсякденного існування (“прибіднятися”, “бути не гіршим за інших”), а також ближній (статус зайнятості, сім’я, знайомі) та дальній (регіони всередині країни, інші країни) “обрій референції”. Однак про те, які саме виносять оцінки, як розподілені негативні та позитивні, багато відомо зі статистичних і соціологічних опитувань у Польщі та Україні.

Третина домогосподарств Польщі у 2016 році (34%) вважали свою матеріальну ситуацію дуже гарною і радше гарною, 54% — середньою, а 12% — поганою і дуже поганою; 59% мали у своєму розпорядженні бюджет, якого вистачало на кожен день, але для дорогих покупок належало відкладати заощадження; 2% домогосподарств жили у статку й могли дозволити собі практично все; 14% практично ні в чому собі не відмовляли і не робили заощаджень на майбутнє. Тільки у 2% домогосподарств бракувало на елементарні щоденні потреби, а в 23% доводилося обачно розпоряджатися отриманим доходом [Budzety, 2017: s. 74-77]. Тенденція також фіксується: опитувані відзначають поліпшення ситуації з доходами.

Шкала оцінювання доходу в обстеженні домогосподарств України містить на одну позицію менше, ніж у Польщі, що заважає безпосередньо порівнювати результати. Але й без цього не доводиться сумніватися, що українці більш радикальні у своїх судженнях. У 2017 році 8% заявили про повний статок, що дає змогу робити заощадження; 50% — про достатність доходу, але без заощаджень; 38% повідомили про свої витрати суто на харчування, а 4% — що їм бракувало й на харчування. Тільки 10% опитаних очікують поліпшення своєї матеріальної ситуації, а 33% — погіршення. Щоб не відчувати себе бідним, дохід на одного члена домогосподарства, на думку 44%, має перевищувати 9 тис. грн (на тлі фактичного у 3798 грн), тобто бути в 2,4 раза більшим [Самооцінка, 2018: с. 10, 17]. Недостатня винагорода, — це, на їхню думку, чинник обмеженого доступу до предметів повсякденного і тривалого споживання.

Власне соціологічні дані доповнюють цю картину, вносячи до неї додаткові деталі. Пошлемося на публікації Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), що регулярно відстежує самооцінки населення, зводячи їх в індекси соціального добробуту та індивідуального добробуту. Значення обох індексів знижувалися від лютого 2014 року до травня 2016-го, а потім повільно зростали: громадяни більш оптимістично почали оцінювати перспективи умов матеріального існування. Коефіцієнт кореляції (r) між двома індексами зменшився з 0,48 до 0,34 у травні 2018 року [Паниотто, 2018]. Причому тенденція вище оцінювати власний добробут порівняно з добробутом держави вочевидноється з перших років незалежності країни. Інакше кажучи, населення переконане в тому, що держава та інші соціальні інститути куди гірше піклуються про загальне благо, ніж індивіди дбають про особисті й сімейні інтереси та потреби. Такі міркування, резонно припустити, не могли сформуватися без масштабної присутності мережі неофіційних економік.

Віднедавня Державна статистична служба України відстежує так звану матеріальну депривацію — відсутність можливості щось оплатити чи мати в

розпорядженні, про що повідомляють самі опитувані. Інструментом є таблиця із дев'яти видів послуг та предметів, які домогосподарство не може собі дозволити. Перелік із 2004 року використовується в Європейській статистиці доходів та умов життя — The European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC). Він такий: домогосподарство не може собі дозволити: 1) оплачувати непередбачувані витрати; 2) тижневий відпочинок поза домом; 3) оплатити прострочену заборгованість (іпотека чи оренда, комунальні рахунки або купівля в кредит); 4) харчування із використанням м'яса, курки, риби через день; 5) опалення житла на належному рівні; 6) пральну машину; 7) кольоровий телевізор; 8) телефон; 9) автомобіль. Якщо певна частка респондентів повідомляє про неможливість придбання трьох видів послуг та предметів (формула розрахунку наводиться в документах EU-SILC), то сім'я перебуває в ситуації матеріальної депривації; якщо 4-х — крайньої матеріальної депривації.

У матеріалах про результати обстеження домогосподарств України в жовтні 2017 року є таблиця порівняння показників депривації з країнами Європейського Союзу. Так, 42% українців не дозволяють собі три види послуг та предметів, а 27% — чотири, тоді як у Польщі — 15% і 7% відповідно. (Гірше власну ситуацію оцінюють домогосподарства в Болгарії (47% і 32%), а трохи краще — у Греції та Румунії). 52% опитаних не можуть дозволити собі тижневу відпустку раз на рік за свій рахунок, 60% — непередбачувані витрати, 28% — автомобіль. Про нерегулярне споживання м'яса повідомили 25% українців і 6% поляків (у Болгарії 35%). Про брак засобів для поточних платежів — 28% в Україні, 11% — у Польщі, 48% — у Греції, 34% — у Болгарії.

Згідно з найвідомішою соціологічною теоремою, визначення респондентами своєї матеріально-фінансової ситуації стає для них значимим джерелом незадоволеності якістю власного життя і здатне спонукати до дій. Якщо вимірюваний КМІС індекс соціального добробуту менший за індекс індивідуального добробуту, якщо обставини повсякденного існування досить масово прирівнюються до матеріальної депривації та крайньої матеріальної депривації, то це свідчить про те, що опитувані в Україні знають про існування в державі відмінностей та обмежень у шансах, можливостях, доступності, як і про те, що соціальні інститути радше сприяють таким відмінностям та обмеженням, ніж допомагають індивідам їх долати.

Звісно, ніхто не обманується з приводу власних умов і можливостей купівлі та споживання. І хоча допущення про нещирість з інтерв'юєром не залишається поза обговоренням методичної достовірності одержуваної інформації про доходи та витрати, не варто заперечувати існування когнітивного дисонансу, що виявляється у респондентів у процесі обстежень домогосподарств і соціологічних опитувань. Люди живуть в оточенні речей, переважна більшість яких державою оцінюються в грошових одиницях за собівартістю. При цьому вони самі у вигляді товару “робоча сила” є відносно дешевими, тож змушені особисто компенсувати сильну недооцінку доступними способами, котрі, втім, не здатні щось кардинально змінити у способі життя та якості задоволення вітальних потреб.

Економічна і соціальна нерівність в Україні та Польщі

Бідність громадян здебільшого зумовлена низьким рівнем соціально-економічного розвитку країни з відповідними показниками ВВП, заробітних плат, доступності освітніх і медичних послуг, а також поширеності практик депривації та виключення. Але не існує правила, яке встановлює однакове співвідношення економічної нерівності із добробутом населення. Відомо, що високий добробут може супроводжуватися як глибокою нерівністю в доходах індивідів і домогосподарств (США), так і незначною (Швеція), а бідні країни бувають водночас і конче нерівними за загальними доходами домогосподарств. От які справи в порівнюваних країнах.

За оцінками найрізноманітніших міжнародних інстанцій, що здійснюють економетричні розрахунки, у середині 2010-х років коефіцієнт Джині в Польщі був трохи більший за 0,3 і зменшувався останні кілька років, а в Україні — 0,23–0,25 і дещо збільшився. У середньому 20% домогосподарств Польщі із найкращою ситуацією за доходами (5-та квінтільна група) акумулюють 39% усього доходу, 20% домогосподарств із найгіршою ситуацією — 8%, тобто різниця становить 31%, а в грошовому еквіваленті — у 5 разів [Budzety, 2017: s. 46, 51]. Водночас в Україні — відповідно 34% і 11% із різницею у 23%, а у грошовому еквіваленті — у 3 рази [Соціально-економічне становище, 2017: с. 2, 3]. Обидва випадки, втім, виявляють помітно менше нерівномірності, ніж зафіксовано в дослідженні доходів італійських домогосподарств понад століття тому й широко відомо як “правило В.Парето”, коли 20% одиниць спостереження володіють 80% усіх доходів.

Відмінності в цифрах начебто однозначні: економічна нерівність в Україні менша, ніж у Польщі. Але коли йдеться про такі чутливі речі, як доходи індивідів, не слід поспішати позбавлятися сумнівів. У разі України доходи явно недовраховані, зокрема, в сегменті високооплачуваних менеджерів державних і приватних компаній статистики, на відміну від європейських країн, немає, що відбивається на значенні коефіцієнта Джині. У репрезентативних опитуваннях респонденти не звітують про всі особисті чи по домогосподарству доходи, з яких найчастіше не сплачують податки в національний бюджет. Тому наведені вище числові значення рівня стратифікованості цілком коректні щодо вихідних даних, котрі, однак, не те щоб неточні, але явно неповні.

Стосовно Польщі коригування оцінок здійснено на підставі світової бази даних про нерівність і доходи (World Inequality Database — WID). Оскільки нерівність у доходах, що виявляється в опитуваннях, є заниженою, то відповідні дані слід доповнити відомостями про податки, сплачені тими, хто одержує високі доходи. І тоді виявляється, що становлення капіталізму в Польщі, її транзитивний успіх супроводжується поглибленням нерівності. За останні 25 років частка доходу, що припадає на 10% найбагатших, збільшилася з 23% до 40%, а на 1% — із 4% до 14% [Bukowski, Novokmet, 2017].

Аналогічна аналітика щодо України відсутня, проте неоднозначність ситуації з нерівністю уявлюється із побічних даних. У березні 2018 року американський “Forbes” опублікував щорічний рейтинг найбагатших лю-

дей у світі. У ньому 2124 позиції зі статком не менш як мільярд доларів, причому на одній позиції розміщені іноді десятки осіб, тож імен там куди більше. У списку сім українців і шість поляків. За даними Світового банку, номінальний ВВП України у 2017 році становив 112,2 млрд дол., а шестеро зі списку мали активи у 12,2 млрд дол., що дорівнює 11% ВВП. У Польщі того ж року ВВП було 510 млрд дол., а шестеро зі списку мали 13,8 млрд дол., або 2,7% ВВП, тобто їхня частка у створеному національному багатстві була в чотири рази меншою, ніж у колег по бізнесу із України.

Навесні 2018 року український щотижневик “Фокус” і польський “Wprost” презентували (у доларах і злотих відповідно) рейтинги 100 найбагатших людей своїх країн (для приблизної ілюстративності порівнянність способів формування рейтингів приймається нами без обговорення). Співвідношення активів 13-го українця і 13-го поляка (для 2017 року за курсом у 0,27 долара за злотий) в обох списках виявилися 1 до 1,1; 22-х — 1 до 3,4; 45-х — 1 до 1,8; 61-х — 1 до 1,7; 87-х — 1 до 1,9. Нічого дивного в тому, що в більш ефективній економіці і підприємці заможніші. Та оскільки номінальний ВВП Польщі в 4,5 рази перевищує ВВП України, звідси випливає, що помітно велика частина високодохідних активів у нашій країні концентрується в розпорядженні більш обмеженої кількості людей і компаній. Адже активи — це підприємства та організації з менеджерами і персоналом, доходи яких можуть цілком відповідати європейським стандартам або ж наближатися до них; так форматується особливий сегмент національної економіки, зайняті в якому можуть дозволити собі престижне споживання або, по-іншому, споживання, що відсилає до статусу. Інакше кажучи, сформована асиметрія в розміщенні та володінні активами має очевидні матеріальні й емоційні втілення, серед яких назвемо лише два: активності покупців на ринку легкових автомобілів і сприйняття соціальної нерівності населенням.

Майже втричі більше домогосподарств Польщі мають власний транспорт. Але й апгрейд йому влаштовують інтенсивніше — у 2017 році нових авто продано 486 532, а в Україні, де ринок щойно починає відновлятися після обвалу, — 82 248, у 6 разів менше (у передкризовому 2013 році їх розійшлося 213 322). Причому якщо поляки частіше купують бюджетну “Skoda”, то українці з-поміж тих, що не мають пробігу, віддають перевагу кросоверам від виробників “Toyota” і “Renault”. Частка придбаних нових автомобілів п’яти преміум брендів — BMW, Audi, Mercedes, Lexus, Land Rover — у березні 2017 року становила 15%, у грудні — 13%. У березні таких машин продано 1108, у грудні — 1202 (дані асоціації “УкрАвтоПром”). Інакше кажучи, ділянка престижного й демонстративного споживання є помітною відмітною рисою ринку нових авто в Україні.

У ЗМІ із посиланням на в.о. голови державної фіскальної служби М.Продана повідомлялося, що у 2017 році 4063 платники податків повідомили про дохід понад мільйон гривень, а середній серед них становив 8,2 млн грн. Тим часом машин названих п’яти преміум брендів продано 10 735. Навіть не звертаючись до даних щодо кількості угод про покупку квартир, тільки із зіставлення чисельності мільйонерів і продаваних дорогих автомобілів випливає, що багатих людей у країні значно більше, ніж тих, хто відзвітував про великі заробітки. Згідно з офіційною статистикою, в

Україні на 1000 населення зареєстровано 200 легкових машин. Якщо навіть прийняти розмір сім'ї у 2 особи, то серед 500 сімей 40% матимуть машину — набагато більше, ніж за даними обстеження домогосподарств.

Звісно, недеklarовані доходи і майно — чи не норма там, де тіньові види діяльності вписані в економіку і соціальні взаємодії. Саме їх існування — це мінус у добробуті нації і плюс у добробуті громадян, достатній для відчуття, ніби справи в людей ідуть краще, ніж у держави та її інститутів. Про міру стратифікованості добробуту чітко проговорюється ієрархічність ринку автомобілів (як і ринку житла) з його розподілом машин за класами і термінами експлуатації: преміум, середній, бюджетний, дедалі більший вторинний, на якому переважають придбані за кордоном із номерами Євросоюзу. Домогосподарства, що беруть участь в обстеженнях, частково виявляються клієнтами “вторинного” ринку, як і ті, що залишилися поза ним, оскільки не можуть дозволити собі настільки дорогу покупку (нагадаємо — 28%) або ж узагалі не планують мати особистий автотранспорт. Але клієнти первинного ринку автомобілів до вибірки взагалі не потрапляють, відмовляючись брати участь в опитуваннях.

Наслідки від диспропорцій у розподілі активів і реальних доходів в Україні матеріалізуються в асиметричному доступі до якісного житла, продуктів харчування і предметів домашнього вжитку, освіти, медичного обслуговування, відпочинку. Різновиди розмежувань і сегментацій численні та очевидні, вони фіксуються громадянами і відображаються в опитуваннях. Л.Малиш у модулі “Соціальна нерівність” міжнародного проекту ISSP (понад 40 країн-учасниць) відібрала 20 показників для аналізу схожості та відмінностей у сприйнятті нерівності, об'єднуючи країни в кластери методом міжгрупових зв'язків і подаючи результати у вигляді дендрограм.

В Україні проведено тільки останню хвилю 2009-го — року кризи та стрімкого падіння доходів населення. На отриманих даних було показано, що до загального кластера вона приєднується останньою: респонденти вважають нерівність українь глибокою. Частіше за опитаних в інших країнах українці певні, що для успіху в житті, заняття престижної позиції необхідні соціальні зв'язки — м'яка вказівка на активи у вигляді впливових родичів, взаємних зобов'язань на ґрунті надання нееквівалентних послуг. Що доступ до вищої освіти для багатьох закритий (не можуть дозволити собі сплачувати за навчання), що оплата праці несправедлива (“ми фатально недооцінені”), а різниця в доходах занадто велика (хтось не по заслугах і не за здібностями переоцінюється) [Малиш, 2011: с. 115, 117]. Оцінки стану нерівності польськими респондентами значно помірніші в усіх хвилях. У хвилі 1992 року вони близькі до оцінок австрійців, у хвилі 1999-го — угорців, португальців і чилійців, у хвилі 2009-го — хорватів [Малиш, 2011: с. 107, 111, 115].

Респондентів просили також визначити, яка із п'яти діаграм найточніше відображає розподіл людей у суспільстві. Так, 63% українців (у Польщі — 37%) обрали ту, що вказує на найбільш нерівномірну стратифікацію (рис. 8) і описувалася в анкеті так: “Нечисленна еліта нагорі, мало хто посередині й абсолютна більшість внизу”. Очевидно, що це реакція зовсім не на помірну нерівність, що фіксується офіційною статистикою заробітних плат і доходів домогосподарств і виражається коефіцієнтом Джині зі значеннями 0,2–0,3.

Найімовірніше вибір найпростішої фігури зумовлений знанням і досвідом життя в наочно і різко стратифікованих порядках стагнаційної економіки перших двох десятиліть незалежності країни. При цьому масовість вибору засвідчила велику схожість оцінок індивідів із різним матеріально-фінансовим і освітнім статусом. Це був чи не повсюдний настрій усупереч визнаним у соціології значимим відмінностям у віці, кваліфікації, престижі професій (і поза ними) — настрої, притаманний не найкращим часам у спільному житті людей.

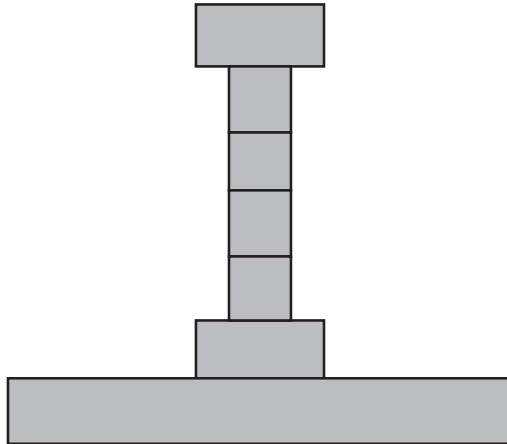

Рис. 8. Як розподілені люди в суспільстві

Підсумкові констатації

Чи не єдиним сильно недооціненим товаром в Україні є робоча сила (переважна більшість товарів та послуг продаються за собівартістю) — невикорінений за роки незалежності релікт радянської епохи, те, що вигідно роботодавцям і зовнішнім інвесторам і що змушує частину економічно активного населення віддавати перевагу закордонним ринкам праці.

Добробут націй, громадян і економічна нерівність вельми приблизно оцінюються традиційними показниками (коефіцієнт Джині, децильні та інші розподіли) внаслідок непрозорості господарської тіні. Чим вона більша, тим важче коректно визначити ситуацію зі стратифікацією в країні. Оцінки залишаються приблизними, але тренди розпізнаються.

Поступальний і стійкий, як у Польщі, перехід від централізованої економіки до ринкової супроводжується помірним поглибленням економічної нерівності. Абнормальний (такий, що відхиляється від “правила Польщі” або, напевно, від “казусу Польщі”) перехід призводить до концентрації доходів у розпорядженні небагатьох на вищих щаблях соціально-економічної ієрархії, а також відтворення латентних механізмів перерозподілу їх між різними категоріями населення, про вплив яких на процеси розшарування шансів задоволення вітальних й екзистенціальних потреб мало що відомо.

Добробут громадян та економічна нерівність продукуються конфігурацією почасти явно, почасти латентно сполучених “економік”. Високо-

дохідної змішаної (державна, великий бізнес, тіньова економіка); середньо-дохідної (державна + середній бізнес, тіньова економіка); низькодохідної (державна + дрібний бізнес); індивідуальною недекларованою зайнятістю; роботою за кордоном. Їхня вигадлива і здебільшого невідстежувана взаємодія (перерозподіл доходів і послуг) фрагментує простір споживання.

В Україні стійко відтворюється домінуюча асиметрія ринку праці й доходів: акумуляція активів і високої вартості “людського капіталу” в одній частині й мізерні активи з недооцінкою “людського капіталу” — в іншій. Саме ця остання потрапляє в обстеження домогосподарств, а також у репрезентативні опитування населення, тож одержувані дані про матеріальну ситуацію різних категорій населення явно неповні. Судження про щільність розподілу індивідів між двома полюсами спираються на непрямі дані, а для більшої їх достовірності потрібне проведення більш спеціалізованих обстежень поведінки різноманітних верств і груп на споживчих ринках і ринках фінансових послуг.

У сприйнятті нерівності, що фіксується в Україні опитуваннями, відображена, власне кажучи, міра радикальності такої асиметрії. І все одно вона ближча до того, що можна назвати “реальним станом справ”, ніж статистичні оцінки з обстежень домогосподарств.

Масштабна тіньова економічна діяльність підтримує, по-перше, дешевину українських працівників на внутрішньому і зарубіжному ринках праці. По-друге, відтворює стійку субкультуру ухиляння від сплати податків, надаючи їй усталених рис нормативності. По-третє, це надає цій соціально-економічній патології системного характеру, зумовлюючи депресивний стан життєво важливих сфер суспільства — охорони здоров’я, науки, освіти.

Джерела

Алексинська, М., Бастракова, А., Харченко, Н. (2018). *Зайнятість через цифрові платформи в Україні. Проблеми та стратегічні перспективи*. S.l.: Міжнародна організація праці.

Житловий фонд України. Статистичний збірник. (2018). Київ: Державна служба статистики України.

Малиш, Л. (2011). Спільне та відмінне у сприйнятті соціальної нерівності населенням різних країн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 97–120.

Наявність у домогосподарствах товарів тривалого користування (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2016 року). *Статистичний збірник*. (2017). Київ: Державна служба статистики України.

Овчарова, Л. Н. (Ред.). (2018). *Население России в 2018 году: доходы, расходы и социальное самочувствие. Мониторинг НИУ ВШЭ. Специальный выпуск “Межстрановые сопоставления заработных плат в 2011–2017 годах”*. Москва: Национальный исследовательский университет Высшая школа экономики.

Паніотто, В. І. (2018). *Самопочуття мешканців України у травні 2018 року*. Прес-реліз. Київський міжнародний інститут соціології. 13.07.2018. Отримано з <http://kiis.com.ua/дані/прес-релізитазвіти>

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2018 року). *Статистичний збірник*. (2018). Київ: Державна служба статистики України.

Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження домогосподарств). (2017). Державна служба статистики України. Отримано з <http://stat.gov.ua/статистичнаінформація/доходитаумовижиття>

Atkinson, A. B., Bourguignon, F. (Eds). (2015). *Handbook of Income distribution* (Vol. 2B). S.I.

Budżety gospodarstw domowych w 2016. (2017). Warszawa: Główny urząd statystyczny.

Bukowski, P., Novokmet, F. (2017). Inequality in Poland: Estimating the whole distribution by g-percentile 1983–2015. WID world Working Paper Series № 2017/21.

Feige, E.L. (2016). Reflections on the Meaning and Measurement of Unobserved Economies: What do we really know about the “Shadow Economy”? *Journal of Tax Administration*, 2(1), 5–41.

Feld, L. P., Larsen, C. (2012). *Undeclared Work, Deterrence and Social Norms. The Case of Germany*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.

Lange, G.-M., Quentin, W., and Kevin, C. (Eds.). (2018). *The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future*. Washington, DC: World Bank.

Medina, L., Schneider, F. (2018). *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* IMF Working Paper /18/17: International Monetary Fund.

Schwab, K., Sala-i-Martin, X. (2016). *The Global Competitiveness Report 2016–2017*. Geneva: World Economic Forum.

Матеріал отримано 15.01.2019

References

Aleksinska, M., Bastrakova, A., Kharchenko, N. (2018). Work on Digital Labour Platforms in Ukraine: Issues and Policy Perspectives. International Labor Office Work on Digital Labour Platforms in Ukraine: Issues and Policy Perspectives. [In Ukrainian]. International Labor Office. [= Алексинська 2018]

Atkinson, A. B., Bourguignon, F. (Eds). (2015). *Handbook of Income distribution* (Vol. 2B). S.I.

Bukowski P., Novokmet F. (2017). Inequality in Poland: Estimating the whole distribution by g-percentile 1983–2015. WID world Working Paper Series № 2017/21

Feige, E.L. (2016). Reflections on the Meaning and Measurement of Unobserved Economies: What do we really know about the “Shadow Economy”? *Journal of Tax Administration*, 2(1), 5–41.

Feld, L. P., Larsen C. (2012). *Undeclared Work, Deterrence and Social Norms. The Case of Germany*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.

Household Budget Survey 2016 (2017). Warsaw: Central Statistical Office.

Housing fund of Ukraine. (2018). Statistical digest. [In Ukrainian]. Kyiv: State statistical department of Ukraine. [= Житловий фонд 2018]

Lange, G.-M., Quentin, W., and Kevin, C. (Eds.). (2018). *The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future*. Washington, DC: World Bank.

Malysh, L. (2011). Common and divergence in perception of social inequality in different countries. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 97–120. [= Малиш 2011]

Medina, L., Schneider, F. (2018). *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* IMF Working Paper /18/17: International Monetary Fund.

Ovcharova, L. N. (Eds). (2018). A population of Russia in 2018: income, expenses and social feel. Monitoring of Research Institute of Higher School of Economy. The special issue “Comparison of salaries in 2011–2017 in different countries”. [In Russian]. Moscow: RI HSE. [= Овчарова 2018]

Paniotto, V. I. (2018). *Perception of own well-being of the residents of Ukraine in may 2018*. Press releases and reports, KIIS, 13.07.2018. Retrieved from <http://kiis.com.ua/data/pressreleases> [= Паніотто 2018]

Publication Availability of Durables in Households (Household Budget Survey, october 2016). (2017). Statistical digest. [In Ukrainian]. Kyiv: State statistical department of Ukraine. [= Наявність 2017]

Schwab, K., Sala-i-Martin, X. (2016). *The Global Competitiveness Report 2016–2017*. Geneva: World Economic Forum.

Self-appraisal level of the profits by households of Ukraine (from data of the sample survey of households in January 2018). (2018). Statistical digest. [In Ukrainian]. Kyiv: State statistical department of Ukraine. [= Самооцінка 2017]

Socio-economic position of households of Ukraine in 2017 (from data of sample survey of households). (2017). [In Ukrainian]. State statistical department of Ukraine. Retrieved from <http://stat.gov.ua/data/incomeandlivingconditions> [= Соціально-економічне становище 2017]

Recieved 15.01.2019

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО, СЕРГІЙ МАКЕЄВ

Добробут і нерівність у порівняльній перспективі: випадок Польщі та України

Соціально-економічні траєкторії руху Польщі та України істотно розходилися з останнього десятиліття минулого століття і досі розходяться. Перша стабільно розвивається, надолужує відставання в якості життя людей від країн Західної Європи. В Україні ж рецесія 1990-х років змінилася нестійким зростанням економіки, що переривалося у другій половині 2000-х і в 2010-х роках. Порівняння даних офіційної статистики, обстежень домогосподарств та опитувань населення дає підстави констатувати, що поступальний і стійкий, як у Польщі, перехід від централізованої економіки до ринкової супроводжується помірним поглибленням економічної нерівності. Абнормальний (що відхиляється від “правила Польщі”) перехід призводить до надлишкової концентрації доходів і відтворення корупції як механізму їх перерозподілу між різними категоріями населення, а звідси — до виразнішого розшарування щодо можливостей задоволення вітальних і екзистенційних потреб. Існування масштабної тіньової економічної діяльності та недекларованої роботи підтримує дешевизну українських працівників на внутрішньому і зовнішніх ринках праці й формує стійку субкультуру ухилення від сплати податків.

Ключові слова: добробут нації, добробут громадян, дохід, домогосподарство, соціальна нерівність

НАТАЛІЯ КОВАЛІСКО, СЕРГЕЙ МАКЕЕВ

Благосостояние и неравенство в сравнительной перспективе: случай Польши и Украины

Социально-экономические маршруты движения Польши и Украины основательно расходились с последнего десятилетия прошлого века и расходятся до сих пор. Первая стабильно развивается, наверстывая отставание в качестве жизни людей от стран Западной Европы. В Украине же рецессия 1990-х годов сменилась неустойчивым ростом экономики, прерывавшимся во второй половине 2000-х и 2010-х годах. Сравнение данных официальной статистики, обследований домохозяйств и опросов населения позволило констатировать, что поступательный и устойчивый, как в Польше, переход от централизованной

экономики к рыночной сопровождается умеренным углублением экономического неравенства. Аномальный (отклоняющийся от “правила Польши”) переход приводит к избыточной концентрации доходов и воспроизводству коррупции как механизма их перераспределения между различными категориями населения, а отсюда — к более явственному расслоению возможностей удовлетворения витальных и экзистенциальных потребностей. Существование масштабной теневой экономической деятельности и недекларируемой работы поддерживает дешевизну украинских работников на внутреннем и зарубежном рынках труда и формирует устойчивую субкультуру уклонения от уплаты налогов.

Ключевые слова: благосостояние нации, благосостояние граждан, доход, домохозяйство, социальное неравенство

NATALIA KOVALISKO, SERHII MAKEEV

Well-being and inequality in comparative perspective: the case of Poland and Ukraine

Socio-economic trajectories of Poland and Ukraine have been considerably diverging since the last decade of the 20th century. The former has been advancing and catching up with Western European countries in terms of the quality of life — whereas in Ukraine, the 1990s recession gave way to unsustainable economic growth, which interrupted in the second half of the 2000s and in the 2010s. The comparison of official statistics, along with the data of household surveys and public opinion polls, makes it possible to conclude that a progressive and sustainable transition from a command economy to free market, as exemplified by Poland, is accompanied by moderate deepening of economic inequality. However, an abnormal transition (deviating from the “Polish rule”) entails excessive concentration of wealth and gives rise to corruption as a mechanism of income redistribution among different categories of population. This also results in a more noticeable stratification of opportunities for meeting vital and existential needs. Owing to a large proportion of shadow economy and undeclared work, Ukrainians remain a source of cheap labour in both the domestic and international labour markets; in addition, a persistent subculture of tax evasion is being formed in this country.

Keywords: a nation’s well-being, citizens’ well-being, income, household, social inequality